

важно за привреду и у којој мери треба да буде важно за привреду? То је, како нам се чини, једна ствар коју је неопходно потребно узети у оцену кад се разматра постављено питање. Не сме се сметнути с ума да процес нашег привредног и општедруштвеног развитка тече даље и да не може бити неких за увек утврђених мерила и оквира ни за предмет нашег привредног права које се даље развија, па и нешто брже него неке друге гране нашег права. И само питање субјектата тога права не може се једном за увек решити те ће се тако и њихов број и категорије нужно мењати у дијалектичком развитку нашег друштвеног живота и нашег права.

Све ово нисмо подвукли да би умањили вредност овог научног рада проф. др. Илића или да би оспорили његову главну поставку, него као иницијативу за даље размишљање о питању које је он добро изабрао и са лепим успехом обрадио. Исто тако бисмо желели да истакнемо да је аутор на крају свог рада дао један прихватљив систем привредног права, какав би требало и какав је углавном усвојен у нашим наставним програмима. Но, поред свега тога остаје потреба да се даље ради на осветљавању подређених питања односно питања која као другоразредна проистичу из главног питања, на чије је решење аутор с успехом и правилно указао.

Ту, свакако, заслужује пажњу и питање разграничења привредног права у нашем правном систему према осталим сродним или блиским гранама права. Ово је важно већ стога што се не може, како нам се чини, у потпуности одредити ни само место привредног права у нашем систему, ако се барем не скицирају те границе. Трбало би конкретније дискутовати где су границе грађанског права, с једне, и привредног права, с друге стране, па границе привредног права према административном праву, према радном праву, кривичном праву итд. Ту се јављају нови проблеми, као, напр., куда спадају проблеми привредног криминала, је ли то проблем кривичног, односно административно-казненог права, или можда самог привредног права? Није лако одговорити ни на питање куда спада материја о ликвидацији предузећа, да ли у привредно право или у грађанско-процесуално право, а поготову је тешко одговорити кад се зна да прописи о ликвидацији садрже и доста материјалноправних одредаба поред процесуалних. Поставља се и питање да ли у нашем привредном праву треба усвојити разлику између објективних и субјективних привредних (трговинских) послова, јер од решења тога питања зависи и правилно решење даљих неких питања, као например, обима привредног права, па надлежности судова.

Др. Стеван Јакишић

НЕКА СПОРНА ПИТАЊА ИЗ ГРАЂАНСКОГ ПРАВА

У нашој правној теорији води се последњих година о многим проблемима корисна борба мишљења, развијају се интересантне дискусије. У овом напису осврћу се на три проблема о којима

се дискутује: на питање да ли социјалистичка својина код нас одумире, на питање правних лица у грађанском праву, и на питање каузе.

1. — *Да ли у социјализму одумире својина?* — Социјалистичка својина је одиста нова појава у нашој економици и нашем праву. Њен значај је веома велики у револуционарном преображају нашега друштва. Стога је потпуно разумљиво и оправдано да се расправљању тога проблема не може прићи са уске стручне стране; нарочито уске правне стручности, него са ширих становишта са којих се може обухватити и сагледати тај проблем у целом његовом значају.

Само, као и код свих друштвених појава, и код ове се јавља једна велика тешкоћа. Мисао, теорија, у природним наукама се лако проверава путем експеримената, тј. вештачки изазване праксе. Разуме се и у друштвеним наукама провера у пракси даје теорији вредност. Али та провера је понекад веома дуга, посредна и сложена. За проверавање друштвене мисли, друштвене теорије потребна је дуга перспектива, често историска. Главни разлог овога је у томе што се друштвена стварност разликује од природне стварности (иако је у ширем смислу и друштво део природе).

Међутим, овом приликом није нам циљ да следимо овај ток мисли. Ми смо начели овај крупни проблем због тога да бисмо указали на његов одраз на један мањи али у нашим конкретним условима не мање значајан проблем: на размимоилажење неких теорија о својини од наше праксе у својинским односима.

Можда звучи мало неуобичајено кад говоримо о „пракси својинских односа“. Али она постоји и обухвата не само присвајање на основу норми, на законом дозвољен начин, него и привредни криминал у разним његовим видовима, тј. присвајање на противзаконит начин. Штавише, однос између законитог и противзаконитог присвајања (почев од обичне крађе па до изигравања — а не само кршења — рецимо девизних прописа и привреднополитичких мера уопште) једно је од мерила правилног регулисања управо те својинске праксе.

Ово размимоилажење неких теорија о социјалистичкој својини са праксом својинских односа, или, што значи исто, са праксом присвајања, огледа се у два вида. Први вид је хипертрофија правних теорија над економским, а други — нереалност, неусклађеност, произвољност правних теорија.

Познато је, управо то је основна поставка марксизма, да економска теорија мора да претходи правној. Али код нас то није случај. Мало се код нас ради на општем теориском обухватању чисто економских проблема социјалистичке својине. То је свакако разлог што понекад и правна теорија лута. Једним делом и због тога се појављују правне и претенциозне „друштвено-правне“ и социолошке теорије о социјалистичкој својини које немају реалну подлогу, не воде рачуна о друштвеној, специјално о судској и уопште прав-

ној пракси, и које произвољно нижу мисли које често прелазе у област фантастичног. Нажалост, управо због тешкоће проверавања исправности друштвене мисли може се изградити скроз погрешна теорија која чак може имати и своју прилично чврсту унутрашњу логику (на пример, Келзенов нормативизам, иако са гледишта друштвене праксе скроз погрешан, створио је читаву интенционалну школу). Али она у крајњој линији може бити веома штетна у друштвеној пракси кад се покуша примењивати, јер може изазвати разне поремећаје.

Таква једна теорија је код нас, на пример, теорија о одумирању својине или теорија о привидности социјалистичке својине. (Ово друго схватање заступа, на пример, Р. Јеградић у свом чланку „О основним имовинским правима и кодификацији“, *Наша стварност*, бр. 2, 1955.) Управо је за чуђење како је могла нићи таква једна теорија код људи који друштвене појаве желе да објасне марксистички. Под својином Маркс подразумева не само присвајање него и све односе присвајања, све односе производње. Како је могуће да основни економски однос — присвајање, покретач производње, „одумре“, да нестане у друштву? Како се може замислити друштво без присвајања? А нарочито кад се својина, по Марксу, схвати још шире, као укупност производних односа. Шта то значи да је социјалистичка својина, или бар неки својински односи код нас, привидност? Како се може на једној, и са гледишта логике тако крупној грешци изградити теорија?

Па чак и кад тврдимо да право својине, а не својина у целини, одумире, лашћемо у крупну грешку ако немамо у виду један дуг историски период чије трајање још данас не можемо сагледати. Потпуно правилно друг Бајт (у чланку „Својина и монопол“, *Наша стварност*, бр. 4, 1955) указује на то да са гледишта економије и стварна права изведена из права приватне својине (службености, плодуживање), као и потраживања, значе својину. (У чланку „Својина и имовина“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, 1953, покушао сам да покажем да је имовина као скуп облигационих права само „двојник“ својине.) Правно, својина не може да нестане ни у социјалистичком друштву пре него што ће нестати право и судство уопште.

2. — О правним лицима у грађанском праву. — У *Аналима Правног факултета* (бр. 1, 1955) друг проф. Лукић осврнуо се, савим кратко, на проблем правних лица у грађанском праву. Полемишући са мном он каже: „... Али нам се чини да се могу и у грађанском праву појавити правна лица без имовине; у сваком случају, могу постојати таква правна лица код којих имовина није битан већ споредан елемент — то су лица којима главни циљ није имовинска већ која друга делатност и која стога имовину употребљавају само као средство за остварење тог главног циља.“ Па даље: „Чини нам се да баш у социјалистичком праву... није могуће ограничити правно лице на уску имовинску област“ (стр. 64).

У првом цитату проф. Лукић тврди две разне ствари. Прво да у грађанском праву (а ми под тиме овде подразумевамо имовинско право) могу постојати правна лица без имовине. У другом делу цитата прави извештај уступак и каже да код неких правних лица у грађанском праву није имовина најбитнији елемент.

Са првом тврдњом никако не можемо да се сложимо. Ако физичко лице у грађанском праву и можемо замислити без имовине, правно лице никако не можемо. Штавише, има писаца (на пример, француски писци Обри и Ро, творци теорије о имовини) који имовину и код физичких лица сматрају „атрибутом личности“. То је, додуше, нетачно јер, на пример, новорођено дете може, бар у апстракцији, постојати без икаквих грађанских (имовинских) права и обавеза, значи без имовине. Али физичко лице у стварности, у конкретним грађанскоправним односима може одиста да се појави само кроз категорију имовине. Има много истине у тврдњи оних теоретичара (Бринц, Густав Шварц и други) који сматрају да је правно лице циљна имовина. Додуше, ти писци, поводећи се за открићем једне делимичне истине, потиснули су и замаглили други битан елемент правног лица: однос између имовине и имовинске масе као скупа економских добара, и чланова или корисника правног лица, дакле људског супстрата који на нарочити начин присваја та добра. Али њихова је заслуга што су управо хипертрофирањем елемента имовине код правних лица указали на велики значај тог елемента.

Што се тиче друге тврдње проф. Лукића да код неких правних лица грађанског права није имовина главни елемент, можемо само поновити оно што смо горе рекли: правно лице има свега два битна елемента, имовину и трајном организацијом повезан скуп људи који на одређен, организован, начин користе објекте те имовине. А ако проф. Лукић мисли да код неких правних лица грађанског права нису „имовински“ тј. економски, лукративни циљеви најважнији са гледишта функција, задатака правног лица због којих је основано, — ту се с њим потпуно слажемо. Са гледишта саме унутрашње организације, унутрашњег живота правног лица, имовински циљеви су одиста често подређени, другоразредни. На пример, код културног, спортског, ловачког, политичког и сличних удружења имовински циљеви су другоразредни, служе само као средство за остварење њихових главних циљева: развијања неког културног, спортског, научног и других задатака. Али са гледишта грађанског права *имовина* (не и „имовински циљеви“ јер то није грађанско-правна категорија) јесте основни елемент правног лица, као што смо навели. Грађанско право (у ужем смислу, у смислу имовинског права) интересује правно лице само са гледишта те имовине, кроз њу је правно лице субјект грађанског права, учествује у грађанскоправном промету, постаје тужилац и бива тужен у грађанским парницама, његова имовинска маса служи за извршење његових обавеза, кроз њу се остварује крајња грађанскоправна санкција, — принудно имовинско извршење. То подједнако важи и за правна

лица буржоаског и социјалистичког права, уколико су одиста правна лица грађанског права, — и обратно, она су правна лица грађанског права само у границама у којима имају имовину у горњем смислу и учествују кроз ту имовину у грађанскоправном промету. А њихови „виши циљеви“ који прелазе имовинске циљеве уствари и не спадају у грађанско право. Дозвољеност тих циљева и контролу усклађивања њихове делатности са тим циљевима врше административни органи, то спада дакле у административно право. Унутрашњи односи чланова са гледишта тих циљева, тзв. „чланска права“, као, на пример, право учешћа у раду удружења, активно и пасивно изборно право, право да се служи имовинском масом удружења итд. спада у унутрашњу администрацију тог правног лица. Буржоаско право и та права урачунава у приватно право јер спадају у сферу „аутономије воље“ појединаца, зависи од слободне воље појединаца да ли ће да врши та права или неће. Али та права бар у истој мери додирују уставно право као и грађанско право. Та су права одраз „права грађана на удруживање“.

Тачно је да је појам грађанскоправног субјективитета, како то Маркс на више места у *Капиталу* излаже, па и појам правног лица, један облик надградње над робним односима. Па кад то проф. Лукић признаје и истиче у својој дискусији, зашто уноси у дискусију једну негацију те основне истине?

3. — Да ли је кауза економски или правни циљ? — Друг проф. Војислав Спаић објавио је у *Годишњаку Правног факултета у Сарајеву* (за 1954) чланак који третира један тежак проблем из теорије грађанског права — проблем каузе. Сама околност што је проф. Спаић пришао обрађивању тога проблема који је нарочито занемарен у нашој правној литератури, за похвалу је и врло је корисна. Ово тим пре што проф. Спаић поставља и одговара на питање да ли каузи има места и у нашем социјалистичком праву. Кад имамо у виду и то што је проф. Спаић обухватио широко овај проблем у свом чланку, консултујући обимну литературу и излажући решење у многим позитивним правима, одиста можемо само поздравити његов чланак. Ако је притом проф. Спаић дао повода дискусији и супротним схватањима (што је такође по себи корисна појава), разлог томе лежи у великој мери у спору око тога проблема у грађанскоправној литератури уопште, у оштрим контраверзама које дискусија о том проблему изазива.

Као што је познато, велики број цивилиста — међу њима и тако великих као што је француски писац Планиол — одричу постојање каузе и потребу појма каузе у грађанском праву. Проф. Спаић спада у „каузалисте“, у оне који истичу потребу и важност каузе. У томе се потпуно слажемо с њиме. Слажемо се и у томе, на супрот већини писаца, да је кауза економски а не правни циљ. Међутим не бисмо се сложили са проф. Спаићем у начину схватања каузе као економског циља, боље рећи са последицама тога схватања.

Проф. Спаић, као уосталом и многи писци који су тврдили или назирали да је кауза економски циљ, није до краја спровео то схватање. Он у току излагања отступа од тога схватања и понекад прави концесије присталицама схватања да је кауза правни циљ. У почетку свога чланка, он тврди, заједно са Шлосманом (стр. 6 сепарата) да је кауза имовински, економски циљ који се манифестује у имовини странака, и то повећањем имовине онога који прима и смањењем онога који даје. Из тога се јасно види да ту писац мисли на каузу као објективни, спољни ефекат правног посла. Но на стр. 13 понавља традиционалну дефиницију присталица схватања каузе као правног циља кад каже „извршена обавеза једне уговорне стране претставља каузу за другу уговорну страну“. Да је казао престацију друге стране, то би се још могло довести у склад са ранијом тврдњом. Али, ако је кауза у обавези једне стране која је за другу страну истовремено право, овлашћење, онда би кауза заиста требало да буде правни циљ. Исто тако, везивањем каузе за заблуду (стр. 14—15) схвата се посредно кауза као правни циљ, јер је заблуда увек грешка у вољи којом се хоће конституисати неко право, без обзира да ли је ефекат те воље извршен или не (тј. да ли је правни посао закључен у заблуди већ реализован или не). Везивањем каузе за традицију, предају, код уговора у давању (стр. 15) преузима се такође теорија неких немачких писаца која каузу схвата као правни циљ (тзв. *causa donandi, solvendi, credendi*, тј. да се акципијенс учини власником или повериоцем, дакле да се постигне правни циљ).

Но много већа грешка која је много више допринела да покушај објашњења каузе у овом чланку (као и толики други покушаји) не успе, — јесте у томе што аутор меша каузу са основом, титулусом. Иако у првом делу чланка (стр. 9) изричито тврди да титулус није исто што и кауза, у каснијим излагањима упада у исту грешку у којој се налазило и римско право, и Француски грађански законик (чл. 1108, 1131) и многи други писци, те изједначаје каузу са правним основом. Тако на стр. 13 кад говори о *obligatio sine causa* говори о „незаконитој и неистинитој каузи“, тј. о каузи која није у сагласности „са законом или са основним начелима правног поретка“. На стр. 15, 16 и 17 кад говори о примени каузе код неоснованог обогаћења, насупрот ставу који је раније изнео, поново меша каузу са правним основом. Зато најзад, и долази до другог погрешног схватања (стр. 17, 35 и сл.) који нема везе са његовим првобитним ставом, да је кауза средство друштвене контроле.

Мешање каузе и правног основа је традиционална грешка. Потиче још из римског права. Уопште у римском праву реч *causa* означавала је разне појмове. Поред правног прописа или чињенице на којима се неко право или правно стање базирало (напр. *causa possessionis*), она је означавала и форму која ствара облигацију (*causa civilis*), затим циљ правне радње (*causa donandi, contrahendi*) итд. Али она је означавала и правни посао који претходи предаји: *justa causa* је био синоним за *justus titulus*. Па и у кондикцијама се мешала кауза са правним основом. Од пет познатих кондикција:

condictio sine causa (у ужем смислу), condictio indebiti, condictio ob causam finitam, condictio ob turpem vel injustam causam, и condictio causa data causa non secuta, само је код последње кондикције реч о каузи, ако се кауза схвата као економски циљ правног посла, док је код осталих четири кондикција реч о правном основу: или правни основ уопште не постоји (код прве две) или је правни основ отпао, или је он ништав или неморалан.

Јер, шта је кауза а шта је правни основ? И ми сматрамо да је кауза економски ефекат који странке хоће да постигну правним послом. Али шта је последица тога? Последица је то да сваки правни посао мора имати свог економског ефекта. Ако нема економског ефекта, не спада у домен грађанског права. Посао који нема каузу уопште није ништав, није обухваћен грађанскоправном категоријом неважности. Али такав посао није уопште правни посао грађанског или тачније речено имовинског права. Ако неко обећа да ће другога помагати у невољи, то уопште није грађанскоправни посао. Али ако му под одређеним условима обећа одређени износ, то је већ грађанскоправни посао поклона који има одређену каузу, одређени економски ефекат у имовини обеју странака, у једној негативан (код поклонодавца) код другог позитиван (код поклонопримца). Ако неко обећа да ће на једном скупу певати, то уопште није грађанскоправни посао. Али ако обећа с тим да зато прими хонорар, то је већ грађанскоправни посао, — јер ту увек има одређеног економског ефекта (са гледишта грађанског права певање је интересантно само као радни ефекат, јер је радна снага, макар и тако квалификована као певање, у економији роба а у грађанском праву имовински објект). Или, рецимо, певачком хору који се спрема на турнеју у иностранство, недостаје још сто хиљада динара. Три члана управе хора предложе управи да да хору тај износ а они се писмено обавезу да ће „наћи начина“ да тај износ врате. Овде није реч о грађанскоправној обавези та три члана већ, евентуално, о њиховој моралној обавези. Нема грађанскоправне обавезе јер њихово обећања нема одређеног имовинског ефекта, нема каузе. Њихова обавеза је неутужива. Та обавеза се не може грађанскоправно санкционисати, не може се остварити из имовинске масе оних који су дали обећање. А кауза има ту функцију у грађанском праву да повеже домен воље, „власти“, са доменом економије. Кауза је она установа грађанског права која чини један од мостова грађанског права са економијом, кроз коју се изражава непосредност надградње грађанског права над економијом. Она је на граници права и економије. Она је само делимично у грађанском праву али је, ипак, и елемент грађанског права. Она одређује да ли је један однос грађанскоправни или није. Иначе она спада у домен економског промета који се скоро паралелно обавља са правним прометом.

Насупрот томе, правни основ је супротан пол од каузе у грађанском праву. Он је нормативни елемент. Ако је кауза у сфери економије, у сфери објективнога, правни основ је у сфери воље, субјективнога. Правни основ је она норма, оно нормативно оправ-

дање, онај „правни наслов“, „титулус“, којим се један акт, однос економског промета, и *правно*, а то ће рећи путем санкције, путем државне власти, путем организоване силе заштићује.

У грађанском праву, међутим, код аката правног промета тј. вољом засниваних правних односа којима се преноси с једног лица на друго нека ствар или друге вредности, — односно тачније речено правна власт, право на тој ствари или вредности — постоји двоструки основ. Један основ, тј. титулус у правом смилу речи је сам уговор, правни посао, сагласност воље странака. Други је основ она општа норма објективног права која дозвољава склапање уговора. То је, на пример, § 13 старог Српског грађанског законика по коме „... У ономе што се тиче јавног поретка или благонравија, не може се ништа изменити вољом или уговором.“ Остали прописи који одређују кад ће уговор бити противзаконит, неморалан, неважећи, само су даља разрада те опште норме да је уговор, сагласност воља, акт аутономије воље — закон за уговорне странке само у границама одређених општих интереса, „јавног поретка“. А околност што у грађанском праву постоји аутономија воље, што се вољом странака стварају права и обавезе за те странке, дакле оно што се зове начелом диспозитивности у грађанском праву, такође је у крајњој линији резултат околности што је грађанско право надградња над економиком, и то специјално над робном економиком.

Због тога није тачан закључак проф. Спаића да је кауза средство друштвене контроле. Средство друштвене контроле је увек *норма*, и то она шира норма која ставља границе, — а у нашем социјалистичком праву, као и у грађанском праву државно-капиталистичких земаља, одређују извесне позитивне елементе, — уговора и уопште аката грађанскоправног промета. Правни израз друштвене контроле је у теорији неважности правних послова, дакле у домену правног основа, титулуса, а не у домену каузе.

Конкретно говорећи, ако је један правни посао незаконит или неморалан, такав посао има каузу, има економског ефекта који странке хоће. Али је недостатак тога посла управо у основу, у нормативној забрани. Тако, да узмемо пример који је и проф. Спаић узео, ако муж пристаје да да жени издржавање чак и онда ако се брак разведе њеном кривицом, овде није грешка у каузи: економски ефекат — давање издржавања је јасно одређен, него у противзаконитости или неморалности посла.

Разуме се овај проблем има много елемената које треба расправити, много видова са којих се може посматрати. Ми смо га овде само додирнули. Дубље разматрање тога проблема одвело би нас до разматрања проблема правног промета, а у дубљој перспективи до односа права и економије уопште. Додаћемо само толико да ако се кауза посматра као правни циљ правног посла, она је заиста сувишна категорија у грађанском праву, и она се тада у крајњој линији изједначава са мотивом, побудом, посредном или непосредном. Но у том случају она заиста не би имала никаквог значаја за грађанско право. Кауза има оправдања само као еко-

номски ефекат правног посла који странке хоће. Но његова корисност је махом теориска. У пракси се она ређе јавља, то је и разлог (насупротив тврђењу француског писца Капитана) што су је судска пракса и модерни грађански законици могли мимоићи. Њен практични значај је у томе што се помоћу ње може одредити да ли је неки споразум грађанскоправни или није.

Др. Андрија Гамс

ЛАНГЕОВА ШЕМА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ (ПЛАНСКЕ) ПРИВРЕДЕ

Лангеова анализа социјалистичке планске привреде (1) претставља несумњиво најоригиналније и по утицају најзначајније дело о социјалистичкој планској привреди писано са позиција и концепција грађанске теориске економске анализе. И то из два разлога. Историски, она претставља крај једне дуге дебате која се водила о економској рационалности и уопште могућности једног социјалистичког економског система које је углавном са доктринарних разлога оспоравала либералистичка и неолибералистичка школа на челу са познатим економистом von Mises-ом и његовим једномишљеницима (2). Ланге је окончао ту дебату у прилог социјалистичке привреде. Он је показао да је на теориском плану, и са инструментима анализе грађанске теорије, социјалистичка привреда рационална и могућа бар исто толико колико и капиталистичка. Он је пошао и корак даље. Дајући једну теориску шему социјалистичке привреде, он је показао да је она не само могућа и рационална, већ и рационалнији и економски савршенији систем производње без низа слабости капиталистичке привреде. Суочени са брзим развитком државнокапиталистичких елмената у савременој привреди и све већом интеграцијом привредног живота, многи теоретичари државног, капиталистичког планирања били су инспирисани Лангеовим делом, које се редовно помиње и цитира у делима о диригованој привреди. Посебно су били под Лангеовим утицајем грађански теоретичари који су се занимали за проблеме социјалистичке планске привреде (напр. Dieckinson, Hall, Lerner, Baldwin и др.). Отуда анализа Лангеових погледа изгледа врло интересантна због схватања грађанских концепција о социјалистичкој привреди, на домену економске теорије. Ми ћемо се само задржати на Лангеовој концепцији шеме механизма планирања у социјализму, тј. њеним теориским претпоставкама, јер нам се чини битном за оцену његових погледа.

1. — Лангеов модел социјалистичке планске привреде заснива се на доследној копији шеме тржишне равнотеже у условима потпуне конкуренције, тј. на тржишној цени кратког периода једнакој

(1) O. Lange and Fred M. Taylor: On the Economic Theory of Socialism. University of Minnesota, 1952, III edition.

(2) F. A. Hayek (Ed.): Collectivist Economic Planning. London, 1935.